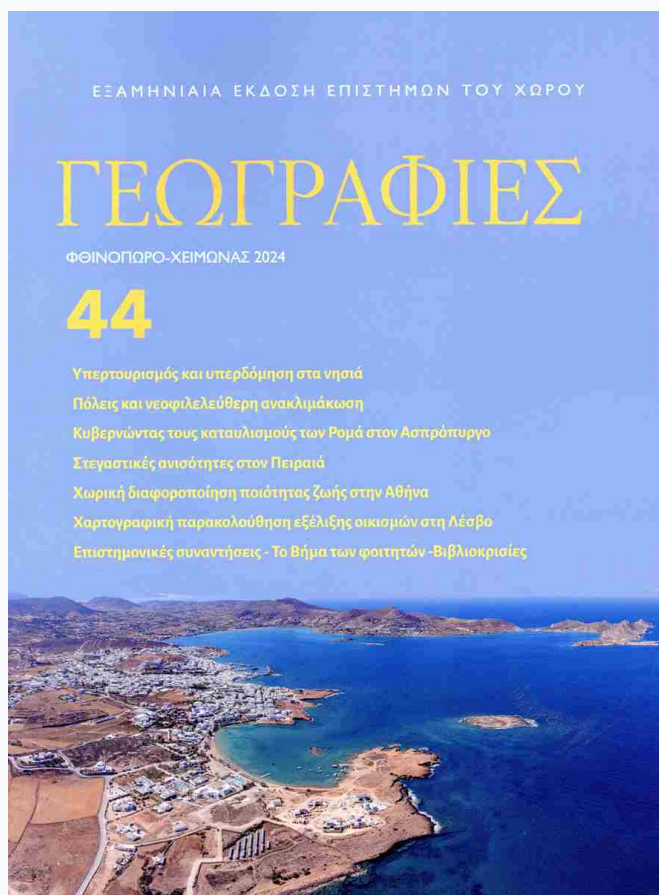

Γεωγραφίες

Γεωγραφίες, Τεύχος 44, 2024

ΚΑΤΟΙΚΗΣΗ ΜΕΤΑ ΑΠΟ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ: ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΥΤΟΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΣΤΗ ΜΗ ΜΟΝΙΜΗ ΣΤΕΓΑΣΗ ΠΛΗΓΕΝΤΩΝ

Σοφία Καλογερομήτρου

ΚΑΤΟΙΚΗΣΗ ΜΕΤΑ ΑΠΟ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ: ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΥΤΟΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΣΤΗ ΜΗ ΜΟΝΙΜΗ ΣΤΕΓΑΣΗ ΠΛΗΓΕΝΤΩΝ¹

Σοφία Καλογερομήτρου²

Dwelling After Disaster:
Design and Spatial Improvisation in Transitional Sheltering

Sofia Kalogeromitrou

Σε αυτή την μεταπτυχιακή εργασία, με κύριο άξονα τον χώρο, μελετήθηκε η στρατηγική, η υλοποίηση και η εξέλιξη επιχειρήσεων μεταβατικής στέγασης στο πλαίσιο της διαχείρισης μιας καταστροφής, αναδεικνύοντας την αλληλεπίδραση των χρηστών με τον σχεδιασμένο χώρο του καταυλισμού.

Από το κατοικείν στη μεταβατική στέγαση μετά από καταστροφή

Το κατοικείν είναι βασική και διαχρονική ανάγκη του ανθρώπου, για να προσαρμοστεί στο περιβάλλον του, να καλύψει τις ανάγκες του, να εκφράσει συναισθήματα και να προστατέψει όσα έχει, ατομικά ή συλλογικά. Μια καταστροφή διακόπτει τις συνήθεις συνθήκες κατοίκησης και πληθυσμός εκτοπίζεται. Μετά από μια καταστροφή, η ανάγκη για στέγαση συνδέεται στενά με την ασφάλεια και την προστασία, αλλά και με την ανασυγκρότηση της κοινότητας (Johnson, 2002; UNDRR, 2019; Δελλαδέτσιμας, 2009).

Στην αναζήτηση ενός νέου κατοικείν για την κοινότητα μετά την καταστροφή, ένα σενάριο διαχείρισης του εκτοπισμένου πληθυσμού είναι η μεταβατική στέγαση. Η μεταβατική στέγαση είναι μια χωρική συνθήκη με διάρκεια, κατά την οποία οι επωφελούμενοι θα κληθούν να ανασυγκροτήσουν τη ζωή και την κοινότητα τους, συνήθως σε άλλη τοποθεσία από τον αρχικό χώρο της κοινότητας (Johnson, 2007, p. 38; Quarantelli, 1995).

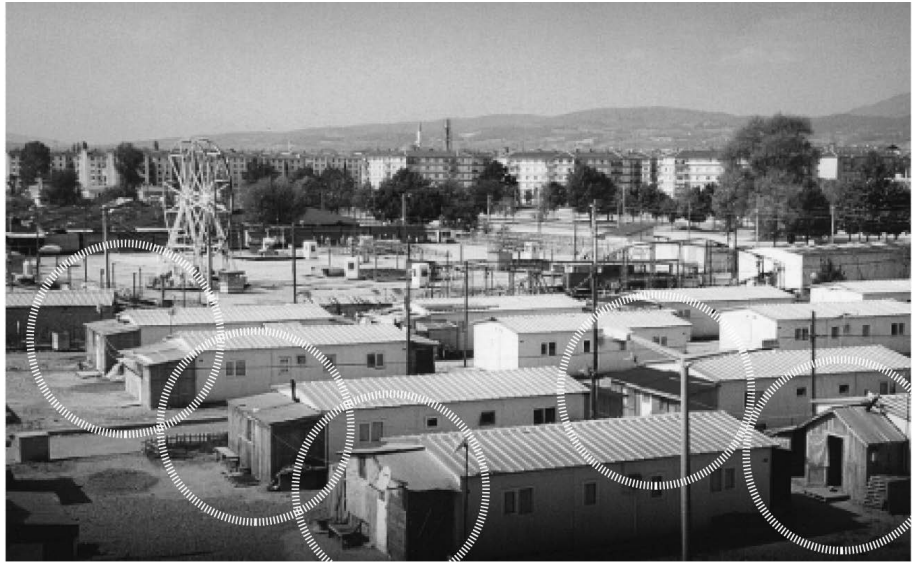
Πρόκειται για θύλακες από οικίσκους, τροχόσπιτα, σκηνές θωρακισμένες για τον χειμώνα, κ.α. Οι προϋποθέσεις για να επιλεγεί αυτό το μέτρο αποκατάστασης είναι να είναι πολιτισμικά, κοινωνικά και οικονομικά συμβατό με την κοινότητα που έχει πληγεί από καταστροφή (Corsellis et al., 2005). Το πλεονέκτημα της συνεργασίας των επωφελούμενων με τους φορείς σε αυτό το σχήμα στέγασης, είναι πως θα διατεθούν εκ των άνω πόροι για την επίτευξη των στόχων της κοινότητας, εν δυνάμει μετατρέποντας την καταστροφή σε ευκαιρία και οδηγώντας την κοινότητα στην ανάκαμψη.

Η μεταβατική στέγη δεν αποτελεί μόνο προσωρινή κατοικία: πρόκειται για τόπο επικοινωνίας και οργάνωσης, είναι το πεδίο της καθημερινότητας των επωφελούμενων (Johnson, 2007; Quarantelli, 1995). Έτσι οι επωφελούμενοι, στον χρόνο που διαρκεί η μεταβατική στέγαση, επεμβαίνουν στο χώρο διαβίωσης τους. Για τις αποκλίσεις από

1. Μεταπτυχιακή Εργασία, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (ΕΚΠΑ), Σχολή Θετικών Επιστημών - Τμήμα Γεωλογίας και Γεωπεριβάλλοντος, ΠΜΣ Διαχείριση Περιβάλλοντος, Καταστροφών και Κρίσεων. Επιβλέπουσα Δρ. Μιράντα Δανδουλάκη.

2. s.kalogeromitrou@gmail.com

τον επίσημο σχεδιασμό των καταυλισμών που οι χρήστες πραγματοποιούν για την εξυπηρέτηση της καθημερινότητας τους θα χρησιμοποιηθεί ο όρος “αυτοσχεδιασμός”. Ο επίσημος σχεδιασμός της μη-μόνιμης στέγασης επιβάλλεται στον πληγμένο πληθυσμό από φορείς (κράτος, διεθνείς οργανισμοί, κ.α.) λόγω του επείγοντος χαρακτήρα της διαχείρισης μετά την καταστροφή. Γι’ αυτό σε αυτή την εργασία στόχος είναι να μελετηθεί ποιές επιδιώξεις εξυπηρετεί ο αυτοσχεδιασμός από τη μεριά των χρηστών.

Εικόνα 1. Η κατασκευή που επαναλαμβάνεται είναι προσθήκη-αυτοκατασκευή, καθώς στην Τούρκικη κατοικία υπάρχει πάντα χώρος για να βγάλουν τα παπούτσια, ένας διαφραγματικός χώρος ανάμεσα στο μέσα και στο έξω, μια ανάγκη που δεν καλύπτουν οι προκατασκευασμένοι οικίσκοι. Πηγή φωτογραφίας: Kreutner and Schwarzer, 2002.

Μεθοδολογία

Βιβλιογραφικά παρατηρήθηκε ένα κενό σχετικά με την αλληλεπίδραση των επωφελούμενων με τον σχεδιασμένο χώρο που τους έχει δοθεί. Ο αυτοσχεδιασμός στον χώρο κατοίκησης εμφανίζεται σε όλο το φάσμα του δομημένου περιβάλλοντος, αλλά είναι το τυποποιημένο περιβάλλον της μεταβατικής στέγασης που τον καθιστά τόσο εμφανή. Έτσι, το κεντρικό ερώτημα της εργασίας αφορά στη σχέση του σχεδιασμού και του αυτοσχεδιασμού στη μεταβατική στέγαση.

Η διερεύνηση του τριπτύχου καταστροφή/κατοίκηση/χωρικός αυτοσχεδιασμός στην οποία κατέληξε η έρευνά μας προκύπτει μεθοδολογικά από τα εξής βήματα:

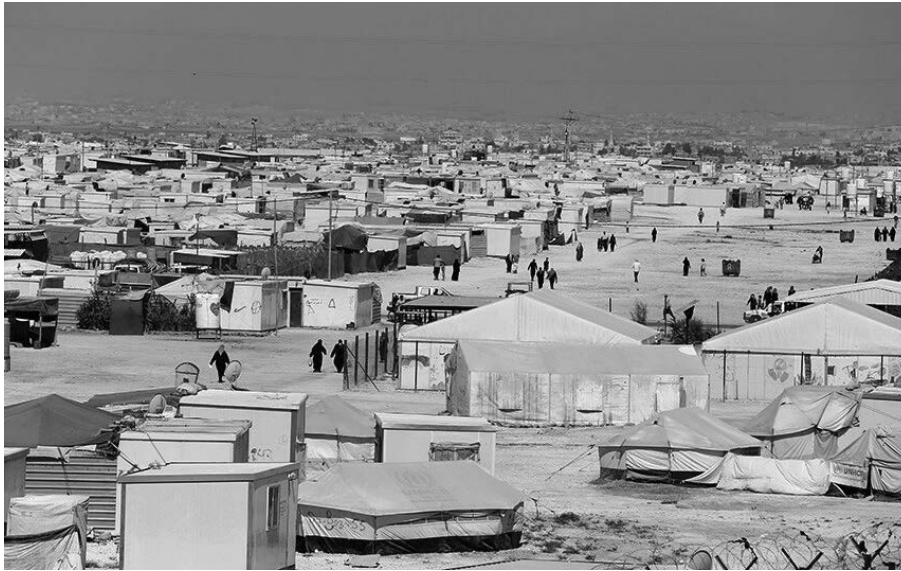
1. Αρχικά, μελετήθηκε βιβλιογραφικά η επίδραση των καταστροφών στην κατοίκηση και η στρατηγική και υλοποίηση επιχειρήσεων μεταβατικής στέγασης στο πλαίσιο της διαχείρισης μιας καταστροφής. Πάνω σε αυτές τις έννοιες διατυπώθηκε το θεωρητικό υπόβαθρο της εργασίας.
2. Η έρευνα συνεχίζει μέσα από μελέτες περίπτωσης. Σε κάθε παράδειγμα διερευνάται το κοινωνικό, οικονομικό και πολιτισμικό υπόβαθρο με κύριο άξονα την κατοίκηση και γίνεται αναφορά στη διαχείριση καταστροφών σε εθνικό επίπεδο.
3. Έπειτα, επιλέγεται ένα καταστροφικό γεγονός και μια περίπτωση μεταβατικής στέγασης. Από αυτή την (μικρο)κλίμακα προκύπτουν παρατηρήσεις για την αλληλεπίδραση των χρηστών με τον χώρο της μεταβατικής κατοίκησης. Σε αυτό το

βήμα, το κύριο εργαλείο της μελέτης ήταν η αναζήτηση και παρατήρηση του φωτογραφικού υλικού που απεικονίζει τον χώρο και τη χρήση του μετά από κρίση ή καταστροφή. Για την ελληνική περίπτωση, ένα επιπλέον εργαλείο που χρησιμοποιήθηκε είναι η έρευνα πεδίου, σε επίπεδο χώρου και εμπλεκόμενων.

4. Μέσα από τα παραδείγματα προέκυψε μια τυπολογία περιπτώσεων χωρικού αυτοσχεδιασμού. Οι τύποι αυτοσχεδιασμού που αναγνωρίζονται είναι καθρέφτης αναγκών και χαρακτηριστικών του κατοικείν σε κανονικές συνθήκες: αφορούν στην οικειοποίηση, στην άνεση, στην ασφάλεια και στην σταθερότητα, στην κοινωνικοποίηση και στην γενικότερη ικανοποίηση των αναγκών των επωφελούμενων με τους διαθέσιμους πόρους. *Το κατοικείν λοιπόν κουβαλά τα ίδια χαρακτηριστικά και μετά από μια καταστροφή και οι χρήστες με τις επεμβάσεις τους καθιστούν εμφανείς τις επιδιώξεις και τις ανάγκες τους.*

Μελέτες περίπτωσης: Διεθνή παραδείγματα

Τα παραδείγματα από τη διεθνή βιβλιογραφία που μελετήθηκαν σε βάθος αφορούν σε καταυλισμούς της Τουρκίας μετά τον σεισμό του 1999, της Ιαπωνίας μετά την καταστροφή και πυρηνική κρίση του 2011, της Ιορδανίας μετά την εισροή προσφύγων από τη Συρία το 2012,

Εικόνα 2. Μετασκευή των οικίσκων των επωφελομένων. Φωτογραφία του Raad Adayleh (“Inside the largest Syrian refugee camp - Zaatari camp three years on,” 2015)

και σε μικρότερη λεπτομέρεια, παρουσιάστηκαν επιλεγμένες παρατηρήσεις από την Ινδονησία, την Αϊτή, κ.α.

Στις 17 Αυγούστου 1999 χτυπά σεισμός με επίκεντρο το Ιζμίτ της Τουρκίας, μεγέθους 7.9. Μέσα ο παράδειγμα της Τουρκίας, αναδείχθηκε η ανάγκη για οικειοποίηση του χώρου με επεμβάσεις επί του εξοπλισμού της μεταβατικής στέγασης. Οι επωφελούμενοι επεμβαίνουν στο χώρο για να να εξυπηρετήσει καλύτερα τις ανάγκες τους. Μια καλή λύση στον χώρο από έναν επωφελούμενο δημιουργεί μια τάση αυτοσχεδιασμού στον καταυλισμό, η οποία με τη σειρά της δημιουργεί και μια τάση στην αγορά για υλικά, εργαλεία και τεχνογνωσία.

Στις 11 Μαρτίου 2011 στην ανατολική ακτή της Ιαπωνίας, πλήττεται σοβαρά η περιοχή από σεισμό μεγέθους 9 και τσουνάμι. Η καταστροφή εξελίσσεται σε πυρηνική κρίση, λόγω της διαρροής ραδιενεργών υλικών στο περιβάλλον από το πυρηνικό εργοστάσιο Fukushima Daiichi. Στους καταυλισμούς της περιοχής Tohoku, οι επωφελούμενοι μεταβάλλουν και αξιοποιούν τον χώρο για να εξυπηρετεί τις δημόσιες δραστηριότητες, την κοινωνικοποίηση τους, βάσει των κοινωνικών και πολιτισμικών συνηθειών που είχαν προ-καταστροφικά. Ο κοινόχρηστος χώρος φροντίζεται, διακοσμείται και φυτεύεται και για την αισθητική αξία που προσφέρει αυτό και για να αξιοποιείται τα μέγιστα. Ο Ιαπωνικός πληθυσμός είναι εξοικειωμένος με τον μικρό χώρο, τις μεγάλες πυκνότητες και την σχετική έλλειψη ιδιωτικότητας. Έτσι, οι επωφελούμενοι μπορούν σε επίπεδο ιδιωτικού χώρου να προσαρμοστούν εύκολα σε συνθή-

κες μεταβατικής στέγασης, με τις ανάγκες κοινωνικοποίησης της κοινότητας να εξυπηρετούνται στον κοινόχρηστο χώρο του καταυλισμού. Το συγκεκριμένο παράδειγμα ρίχνει φως στην επέμβαση των επωφελομένων για οικειοποίηση και για παραγωγή κοινωνικών δικτύων. Στην περίπτωση αυτή, οι δύο αυτοί τύποι αυτοσχεδιασμού των χρηστών επί του χώρου του καταυλισμού, βρίσκονται κάτω από την ομπρέλα του αυτοσχεδιασμού λόγω των τοπικών πολιτισμικών χαρακτηριστικών.

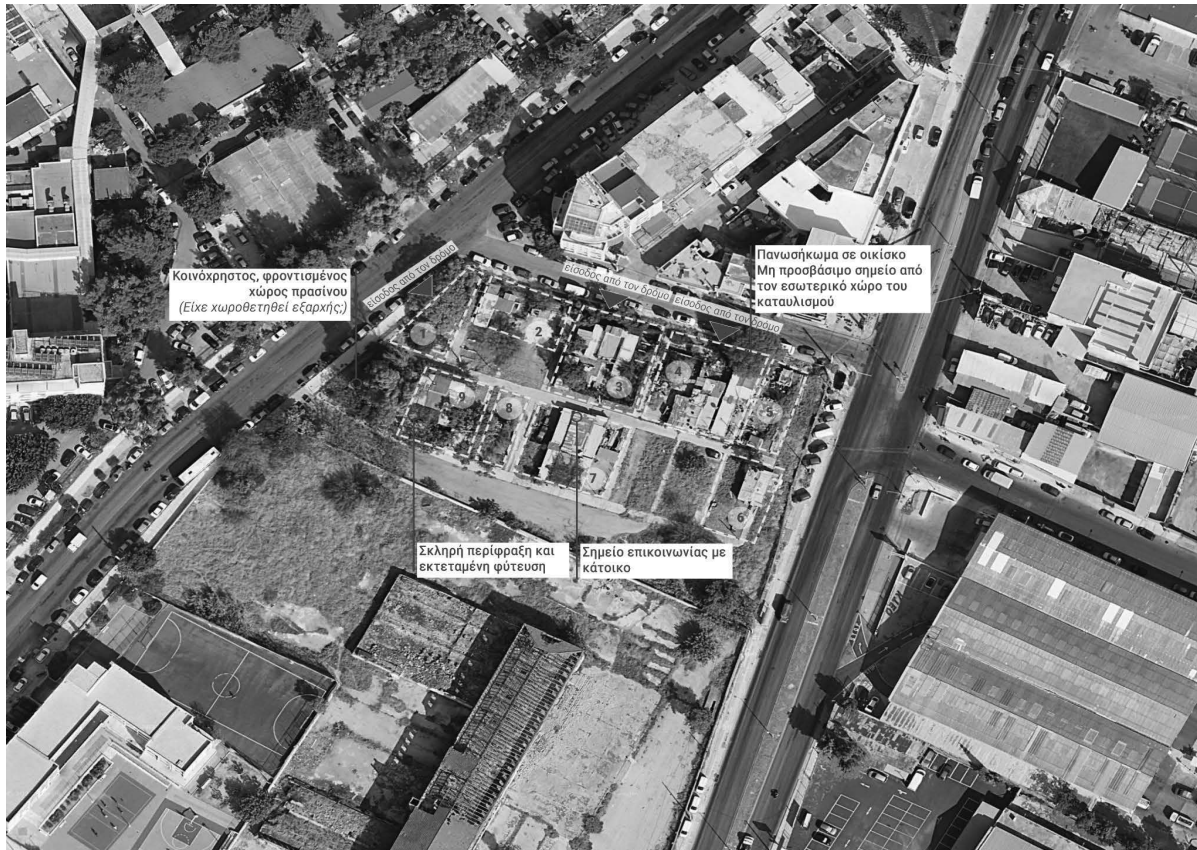
Ο καταυλισμός του Za’atari στην Ιορδανία χωροθετήθηκε τον Ιούλιο του 2012 για να στεγάσει εκτοπισμένο πληθυσμό από τον εμφύλιο πόλεμο της Συρίας. Είναι

τα κοινωνικά και πολιτισμικά κοινά σε επίπεδο κατοίκησης στις δύο χώρες, που καθιστούν το παράδειγμα δόκιμο για μελέτη με τους ίδιους όρους με τα προηγούμενα.

Ο καταυλισμός ήταν αρχικά απομονωμένος από τα γύρω χωριά και έτσι αναπτύχθηκαν χρήσεις για να εξυπηρετήσουν τον αυξανόμενο πληθυσμό: διαμορφώθηκε εκτεταμένη αγορά, με τον κεντρικό άξονα του καταυλισμού να μετατρέπεται σε εμπορικό δρόμο. Η δεύτερη επικρατέστερη μορφή αυτοσχεδιασμού αφορά στην οικειοποίηση και μετασκευή του χώρου κατοίκησης των επωφελομένων, με πολλαπλά υλικά και τρόπους κατασκευής. Ο αυτοσχεδιασμός στο Za’atari εξυπηρετεί τις ατομικές και συλλογικές επιδιώξεις του επωφελομένου πληθυσμού και η εκτεταμένη επένδυση στον χώρο σε συνδυασμό με την χωρική επέκταση του καταυλισμού αποτελούν μια απόπειρα μονιμοποίησης.

Μελέτες περίπτωσης: Παραδείγματα από τον ελλαδικό χώρο

Δύο παραδείγματα στον ελλαδικό χώρο μελετήθηκαν στο πλαίσιο αυτής της διατριβής: το πρώτο είναι ο καταυλισμός που χωροθετείται μετά τον σεισμό του 1999 στο πάρκινγκ του Γενικού Κρατικού Νοσοκομείου Νίκαιας στην Αθήνα και το δεύτερο ο καταυλισμός στο Αρκαλοχώρι της Κρήτης που στεγάζει πληγμένο πληθυσμό μετά τον σεισμό του Σεπτεμβρίου 2021. Οι πε-

Εικόνα 3. Στον καταυλισμό αναγνωρίζονται εννιά κύριοι θύλακες κατοίκησης, ενώ οι χρήστες, μετά την έρευνα πεδίου και την διασταύρωση στοιχείων με εκπροσώπους του Νοσοκομείου και του Δήμου δεν είναι πια οι αρχικοί επωφελούμενοι. Στον χάρτη σημειώνεται η πρόσβαση σε θύλακες από τον δρόμο, που δείχνουν πως το πεδίο αυτό λειτουργεί περισσότερο με όρους οικοδομικού τετραγώνου (δηλαδή είναι περισσότερο εξωστρεφές και σχετικά μη προσβάσιμο από τις εσωτερικές διαδρομές) και λιγότερο με όρους καταυλισμού (εσωστρεφές, αυτοαναφορικό, με προσανατολισμό στη ζωή εντός του).

ριπτώσεις αυτές μπορούσαν να εξετασθούν σε βάθος γιατί πρόκειται για καταυλισμούς σε λειτουργία και έτσι επέτρεπαν την έρευνα πεδίου. Μεγαλύτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η περίπτωση της Νίκαιας.

Η επιλογή του καταυλισμού της Νικαίας αποτελεί πεδίο διερεύνησης της αποτυχίας λύσης του καταυλισμού και τους τύπους αυτοσχεδιασμού που η συνθήκη αυτή προκαλεί. Ο καταυλισμός σήμερα φιλοξενεί άλλους χρήστες από τους αρχικούς επωφελούμενους

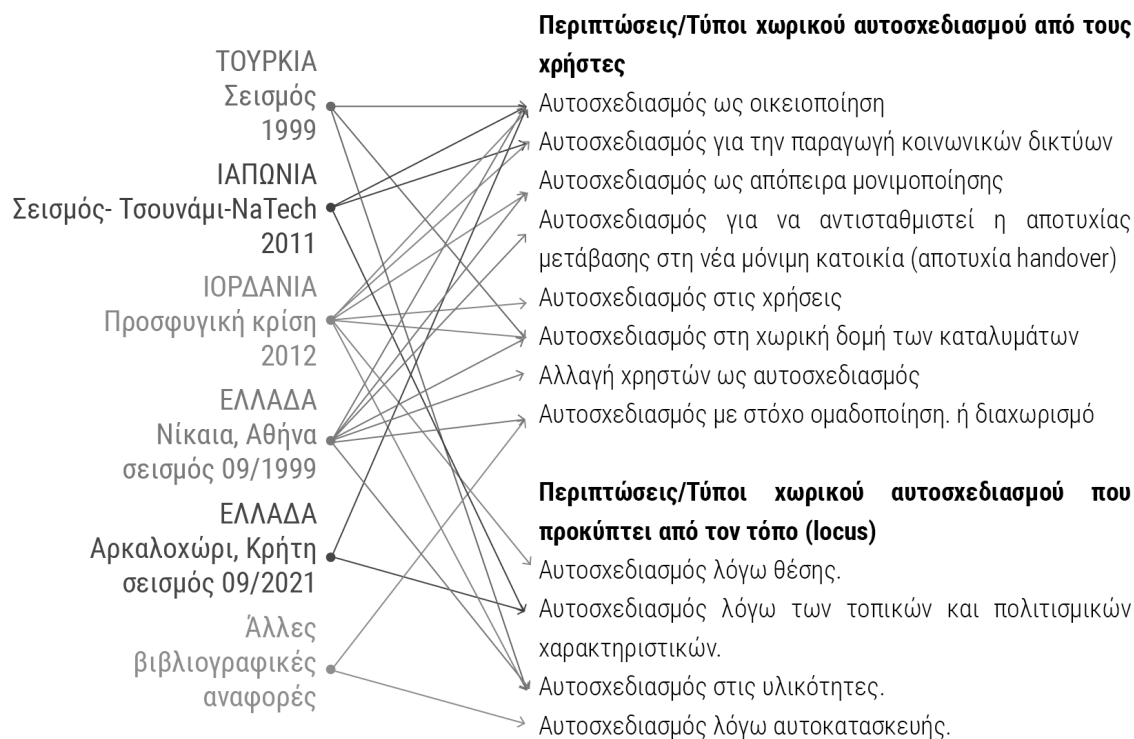
Οι χρήστες επιδιώκουν τον διαχωρισμό: η εκτεταμένη περίφραξη των θυλάκων καθώς και η αποκοπή της πρόσβασης από τον χώρο του καταυλισμού δείχνει πως οι χρήστες θέλουν να μειώσουν τον μεταξύ τους συσχετισμό, ενώ σε περιπτώσεις στρέφονται προς την πόλη, επιτρέποντας την πρόσβαση μόνο από αυτή. Στην περίπτωση της Νικαίας συναντώνται ακραίες παρεμβάσεις στον χώρο του καταυλισμού και στη χωρική δομή των καταλυμάτων από τους χρήστες, οι οποίες εκβιάζουν την μονιμοποίηση, αποτρέποντας την απομάκρυνση των

χρηστών. Εν τέλει, ενώ άτομα εξυπηρετούνται στη συνθήκη της μη διαχείρισης του χώρου αυτού από τους υπεύθυνους φορείς, ευάλωτα άτομα παραμένουν εκτεθειμένα και στο σύνολο του ο καταυλισμός με τις περίπλοκες αυθαίρετες κατασκευές υποθάλπει μια συνεχώς αυξανόμενη τρωτότητα χωρικά και κοινωνικά.

Βασικά συμπεράσματα

Οι μελέτες περίπτωσης της εργασίας θέτουν τους αρχικούς κανόνες αναγνώρισης του αυτοσχεδιασμού στον χώρο από τους χρήστες στη μη μόνιμη στέγαση. Η επανάληψη των τύπων αυτοσχεδιασμού στα παραδείγματα είναι αυτή που μας επιτρέπει να μιλάμε για περιπτώσεις αυτοσχεδιασμού. Αντίστοιχη κατηγοριοποίηση δε συναντάται στην βιβλιογραφία.

Από τη μελέτη παραδειγμάτων προέκυψαν δύο ομάδες περιπτώσεων αυτοσχεδιασμού: η μία ομάδα προκύ-

Διάγραμμα 4 - Η επανάληψη των τύπων αυτοσχεδιασμού στα παραδείγματα που διερευνήθηκαν στη διατριβή επιτρέπουν την αναγωγή σε περιπτώσεις. Στο διάγραμμα, οι μελέτες περίπτωσης συνδέονται με τους τύπους αυτοσχεδιασμού.

πτε από τους χρήστες και η άλλη παρακινείται από τον τόπο. Παρατίθενται οι τύποι:

A. Περιπτώσεις/Τύποι χωρικού αυτοσχεδιασμού από τους χρήστες

- Αυτοσχεδιασμός ως οικειοποίηση
- Αυτοσχεδιασμός για την παραγωγή κοινωνικών δικτύων
- Αυτοσχεδιασμός ως απόπειρα μονιμοποίησης
- Αυτοσχεδιασμός για να αντισταθμιστεί η αποτυχία μετάβασης στη νέα μόνιμη κατοικία (αποτυχία handover)
- Αυτοσχεδιασμός με στόχο ομαδοποίηση/διαχωρισμό.
- Αυτοσχεδιασμός στις χρήσεις
- Αυτοσχεδιασμός στη χωρική δομή των καταλυμάτων
- Αλλαγή χρηστών ως αυτοσχεδιασμός

B. Περιπτώσεις/Τύποι χωρικού αυτοσχεδιασμού που προκύπτει από τον τόπο (locus)

- Αυτοσχεδιασμός λόγω θέσης.
- Αυτοσχεδιασμός λόγω των τοπικών και πολιτι-

σμικών χαρακτηριστικών.

- Αυτοσχεδιασμός στις υλικότητες.
- Αυτοσχεδιασμός λόγω αυτοκατασκευής.

Η παρατήρηση του χωρικού αυτοσχεδιασμού σε κοινότητες σε μετάβαση, είναι μια αφετηρία αναγνώρισης των τάσεων του καταυλισμού. Η ερμηνεία του χωρικού αποτυπώματος της κοινότητας μπορεί να βοηθήσει στην κατανόηση των αναγκών της και στην ανάπτυξη και εφαρμογή καταλληλότερων πολιτικών στέγασης μετά από καταστροφές, καθώς οι επίσημες επεμβάσεις θα μπορούν να επαναξιολογούνται κατά τη διάρκεια της επιχείρησης στέγασης. Η ερμηνεία αυτή, απαιτεί την αναγνώριση διαδικασιών με χωρικές και κοινωνικές διαστάσεις, γεγονός που αναδεικνύει την αναγκαιότητα της εμπλοκής αρχιτεκτόνων στον κύκλο διαχείρισης καταστροφών.

Όμως, για την μετακίνηση από την παρατήρηση σε εναλλακτικές κατευθύνσεις πολιτικών στέγασης απαιτείται η καταγραφή της πορείας των επιχειρήσεων στέγασης. Τέτοιου είδους χαρτογράφηση μπορεί να γίνεται από τους φορείς όμως μπορεί να είναι και συμμετοχική: οι χρήστες θα μπορούσαν να σημειώνουν σε εφαρμογές,

να γίνονται καταγραφές με ΑΙ και έτσι μπορεί να συγκεντρωθεί πληροφορία που χρησιμοποιείται σε GIS συστήματα, έτοιμη να αξιοποιηθεί για επιχειρησιακούς και ακαδημαϊκούς σκοπούς.

Εν κατακλείδι, αν το πεδίο μεταβατικής στέγασης είναι ένα χαρτί, ο σχεδιασμός είναι οι γραμμές. Ο αυ-

τοσχεδιασμός είναι η γραφή: τα ίχνη της κοινότητας, ατομικές και συλλογικές επιδιώξεις μιας ομάδας ανθρώπων σε αναζήτηση νέου κατοικείν.

Ενδεικτική Βιβλιογραφία

Corsellis, T., Vitale, A., Arnold, J., Ashmore, J., Barakat, S., Bauer, R., Brighton, N., Jones, S., Browne, G., Corsellis, E., Corsellis, J., Fowler, J., Hirano, S., Hunt, S., Kelman, I., Manfield, P., Richardson, M., Slater, M., Smith, A., Zaragoza, H., 2005. Transitional Settlement: Displaced Populations.

Inside the largest Syrian refugee camp - Zaatari camp three years on [WWW Document], 2015. URL <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/middleeast/jordan/11782854/Inside-the-largest-Syrian-refugee-camp-Zaatari-camp-three-years-on.html?frame=3397373> (accessed 1.6.23).

Johnson, C., 2007. Impacts of prefabricated temporary housing after disasters: 1999 earthquakes in Turkey. *Habitat International* 31, 36.

Johnson, C., 2002. WHAT'S THE BIG DEAL ABOUT TEMPORARY HOUSING? PLANNING CONSIDERATIONS FOR TEMPORARY ACCOMMODATION AFTER DISASTERS: EXAMPLE OF THE

1999 TURKISH EARTHQUAKES 1. Proc. TIEMS 2002 Int. Disaster Management Conf.

Kreutner, H.V., Schwarzer, N., 2002. Western Turkey: Shelter and social facilities for earthquake victims (Text). Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit (GTZ), Eschborn.

Quarantelli, E.L., 1995. Patterns of sheltering and housing in US disasters. *Disaster Prevention and Management: An International Journal* 4, 43–53. <https://doi.org/10.1108/09653569510088069>

UNDRR, 2019. Words into Action guidelines - Disaster displacement: How to reduce risk, address impacts and strengthen resilience. *Disaster Displacement*. URL <https://disasterdisplacement.org/portfolio-item/wi-add/> (accessed 4.23.23).

Δελλαδέτσικας, Π.-Μ., 2009. *Οι Ασφαλείς Πόλεις*. Εκδόσεις Εξάντας, Αθήνα.